

Az infokommunikációs eszközök használatának széles körű elterjedése mindennapjaink egyik meghatározó tapasztalatává vált. A hálózati kommunikáció társadalmi hatásai, személyközi kommunikációban betöltött szerepe ugyan már az 1990-es évek elején is foglalkoztatta a különböző társadalomtudományokkal foglalkozó kutatókat, de a specifikusabb kvalitatív vizsgálódások időszaka csak az ezredfordulót követően jött el. Ezen időszak egyik fontos mérföldkövének tekinthető a Christine Hine (2000) által *virtuális etnográfiának* nevezett módszertani eszköztár leírása. Ezen módszertani gyűjtőfogalom Hine szándéka szerint a hagyományos etnográfiai kutatási módszerek lehetőségeit igyekszik kamatoztatni az online interakciók terében, s többek között a hagyományos etnográfiai terep fogalmának felülvizsgálatát, átértelmezését is szükségessé teszi.

Írásomban a *terep* tradicionális etnográfiai fogalmának továbbgondolását igyekszem bemutatni az online kvalitatív kutatások, elsősorban a Christine Hine (2000) által „virtuális etnográfiként” (*virtual ethnography*) aposztrofált módszertan szempontjából. A szövegben egyrészt röviden vázolni kívánom azokat a legfontosabb változásokat, melyek az antropológia tárgyával, illetve a megismerési módszerekkel kapcsolatban a legnagyobb hatásúnak bizonyultak, s meghatározzák az információtechnológiai hálózatok mint interaktív társadalmi terek felé forduló antropológiai érdeklődést is. Másrészt az etnográfiai gyakorlat szempontjából kiemelt jelentőségű terep fogalmát igyekszem kibontani az internet vizsgálatai kapcsán. Bár a megfelelő pontokon igyekszem rámutatni azon módszertani problémákra, melyek a virtuális etnográfia terepének sajátos jellegéből adódnak (például az adatok autenticitása, valóságtartalma), ezekkel bővebben e helyütt nem foglalkozom. A terep különböző jellege (valós/virtuális), illetve a terep fogalmának különböző interpretációi eleve befolyásolják az etnográfiai értelmezések lehetséges eredményeit.

Az *etnográfia* kifejezést az alábbiakban szigorúan módszertani értelemben, az angolszász hagyományban alkalmazott *ethnography* mintájára használom. Ahogyan Tom Boellstroff rövid meghatározásában olvashatjuk: „az »etnográfia« az a módszer, amelyet antropológusok és mások a »kultúra« tanulmányozására használnak” (Boellstroff 2008: 66).

Az etnográfiai terep fogalmának újragondolásához mindenképpen szükséges röviden összefoglalni azokat a legfontosabb változásokat a kulturális antropológia területén, melyek hatással voltak a terminus átértelmezésére. Alábbiakban ezért először a kulturális antropológia két fontos fordulatával, az *interpretatív*, illetve a *reflexív fordulattal* foglalkozom. Míg az előbbi magát a kultúrát igyekszik a materiális megközelítésektől eltérően vizsgálni, s ezzel általános hatást gyakorol az etnográfiai gyakorlatra, az utóbbi elsősorban a kutató és a kutatott közötti viszony és az etnográfiai szöveg mint produktum módszertani alapvetései kapcsán válik relevánssá. E két paradigmaváltás mindenképpen szükséges lépés volt a kulturális antropológián belüli szemléletváltáshoz, mely hosszú távon lehetővé tette az etnográfiai módszereknek a hálózati kommunikáció metaforikus, diszkurzív terébe való átemelését.

Bár kétségtelen, hogy a Hine virtuális etnográfiájának bemutatkozása óta eltelt másfél évtized számos változást hozott az online terepkutatásban, ezen írás elsősorban azt a vakfoltot próbálja – legalább kis részben – zsugorítani, amit az adott területtel kapcsolatos, magyarul hozzáférhető publikációk hiánya jelent.

Az interpretatív és a reflexív fordulat hatása az antropológiai megismerésre

Az antropológiai megismerés elmúlt negyven évét leginkább a társadalomtudományok széles körére kiható, *kulturális fordulatként* aposztrofált komplex változáseggyüttes jellemzi. E fordulat valójában több, analitikai szempontból valamelyest szétválasztható, ugyanakkor szorosan egymásra épülő episztemológiai és módszertani változás összességeként ragadható meg. A változások lényege az antropológia mint tudomány egészének felülvizsgálata, módszereinek és eredményeinek újragondolása volt, háttérükben pedig minden esetben valamilyen új kutatási terület vagy kutatási tárgy megjelenése állt. A partikuláris vizsgálatok eredményei azután olyan értelmezési változásokat eredményeztek, melyek a kulturális antropológia egészére kihatással voltak. Az antropológiai fordulatok közül jelen szempontjából kettőt tartok fontosnak kiemelni: az *interpretatív*, illetve a *reflexív fordulatot*.

Az elsőként kiemelhető átfogó változás az általánosan Clifford Geertz nevéhez kapcsolható szimbolikus antropológia megjelenése által jelölt *interpretatív fordulat*. A társadalomtudományok területén már az 1960-as években megindulnak bizonyos változások, melyek a fenomenológiai és filozófiai hermeneutikai megalapozottság erősödésének köszönhetőek. Az 1970-es években végbemenő változások középpontjában a kultúra szimbólumok rendszereként való újraértelmezése áll. Geertz munkásságára nagy hatást gyakoroltak az antropológia hagyományos diszciplináris keretein kívülről, elsősorban a nyelvészet és a posztmodern irodalomtudomány területeiről átvett módszerek és fogalmak. Geertz interpretatív kultúratudományról szóló elgondolása szerint „[a]z interpretatív magyarázat (...) arra fordítja figyelmét, hogy mit jelentenek az intézmények, cselekedetek, képzetek, kijelentések, alkalmak, szokások, azaz a társadalomtudományok szokásos vizsgálati tárgyai azok számára, akikhez tartoznak ezek az intézmények, cselekedetek, szokások stb.” (Geertz 2001 [1983]: 307).

Az interpretatív fordulat a kulturális jelenségeket mint vizsgálati tárgyakat szövegszerűvé, olvasható, értelmezhetővé igyekszik tenni. Háttérében az a nyelvészeti alapú feltételezés áll, hogy „az emberi megismerés és a kommunikáció a nyelven alapszik, amit a történel-

mi és társadalmi kontextusban jelentéssel bíró közös szimbólumok rendszereként” foghatunk fel (Biczó 2003: 235). Az interpretatív paradigma az austini beszédaktus-elmélet, illetve a diskurzuselemzés alapjait felhasználva a kulturális jelenségeket, gyakorlatokat erősen kontextusfüggő, szöveggént megragadható, „leírható” szimbólumrendszerekként értelmezi. A vizsgálódások középpontjában a kulturális szimbólumok visszafejtésén keresztül elsősorban az a kérdés áll, hogyan artikulálják e szimbólumok a tapasztalatokat, a geertzi értelemben vett „helyi tudást” (*local knowledge*)?

A reflexív fordulat az 1980-as évek közepén – legteljesebben a James Clifford és George E. Marcus által szerkesztett *Writing Culture* című kötethez kapcsolódó vitákban – kezdett kibontakozni a kulturális antropológiában. A fordulat gyökerénél olyan, az 1970-es években megjelenő problémákat találunk, melyek a diszciplína episztemológiai alapjainak általános felülvizsgálatát tették szükségessé. A legfontosabb kérdés, ahogy azt Rapport és Overing megfogalmazza: „vajon az antropológia politikailag korrekt vállalkozás-e?” (Rapport és Overing 2000: 32)?

A reflexív fordulat három különböző gyökerű antropológiai krízis konstellációjának eredményeként vált szükségessé. Egyrészt kritika fogalmazódott meg a kulturális antropológia korábbi koloniális, európai központú szemléletével kapcsolatban, másrészt a feminista antropológia bírálni kezdte az értelmezések terén domináló patriarchális nézőpontokat, harmadrészt pedig Malinowski terepnaplójának kiadása kapcsán bontakozott ki vita, melyben a terepmunka és az etnográfiai szöveg megszületésének viszonyában meglévő, korábban artikulálatlan problémák kerültek felszínre.

A reflexív fordulat elsősorban az etnográfiai szöveget mint a szerző társadalmi és kulturális pozíciójától függő írási, értelmezési produktumot vizsgálja. Ahogyan Clifford fogalmaz:

Nem résztvevő megfigyeléssel vagy (értelmezésre váró) kulturális szövegekkel kezdjük, hanem az írással, a szövegek létrehozásával. Az írás, mely többé nem egy marginális vagy okkult dimenzió, központi elemmé vált abban, amit az antropológusok a terepen és azután csinálnak. Az a tény, hogy mindez mostanáig nem került megjelenítésre, illetve nem képezte komoly viták tárgyát, egy olyan ideológia kitartó mivoltát tükrözi, ami a reprezentáció áttetszőségét és a tapasztalat közvetlenségét hirdeti. Az írás a módszerre redukálódik: jó terepmunkajegyzetek készítése, pontos térképek rajzolása, az eredmények „leírása” (Clifford 1986: 2).

Clifford rámutat az írás, a szöveggé alakított tapasztalat központi szerepére s ennek problematikus voltára. Az etnográfia készítése során ugyanis a folyamat minden szintjén megjelenő írást mindeddig semlegesnek, objektívnek, problémamentesnek feltételező antropológiai gyakorlat nem képes a kulturális jelenségek egészének megragadására. A szöveg nem lehet teljes, nem lehet semleges, lévén szerzője, az antropológus sem az. Ennek fényében az etnográfia pusztán „részleges igazságok” (*partial truths*) létrehozására alkalmas.

A reflexív fordulat lényege épp ezért kettős: egyrészt megjelenik az antropológiai tapasztalat pártatlanságának, objektivitásának megkérdőjelezése, a fokozott önreflexió, az „autoantropológia” (Rapport és Overing 2000: 32) igénye, másrészt pedig az etnográfiai gyakorlatból születő szövegek „szövegszerűsége” kap hangsúlyt. A szövegek vizsgálata pedig beemeli a retorikával, a fogalmi alakzatokkal, illetve a szerzőséggel kapcsolatos irodalomtudományi megközelítéseket az antropológiai gondolkodás terébe.

Az etnográfiai terep

A hagyományos etnográfiai terep fogalma sok esetben összekapcsolódik a fizikai lokalitással, bár nem kizárólag e tényezőhöz köthető. A „klasszikus” antropológiai szövegekben (például Malinowski, Boas vagy Radcliffe-Brown kutatásaiban) megjelenő kutatási terep azonban túlnyomórészt adott geográfiai lokalitáshoz kötődő, homogénnek feltételezett kultúrák vizsgálatának színtereként működik. E megközelítésben – hasonlóan a 19. századi európai nemzetállamok *konténerfelfogásához* – a földrajzi tér és az azon belül élő kulturális csoport „egymásra olvasódik”, a kultúra adott lokalitásban található, vizsgálható. Ennek folyományaként az etnográfiai vizsgálat terepe mindig „máshol”, távol, „idegenben” van – egy meghatározható, földrajzilag és kulturálisan is távoli *helyen*.

Gupta és Ferguson (1997) három alapvető témát, három választóvonalat emel ki az antropológiai terep szerepével kapcsolatban. Az egyik hagyományos jellemző a *terep* és az *otthon* „radikális szétválasztása” (Gupta és Ferguson 1997: 12). Ez a szétválasztás pedig szükség-szerűen hierarchiát, értékkülönbséget alakít ki az egyes helyek (mint terek) között. A második fontos különbségtétel bizonyos tudások felértékelése más típusú tudások kizárásával. A kulturális antropológia a hangsúlyt a terepmunkás fizikai jelenlétére, személyes tapasztalatára helyezi, ezzel pedig elsősorban a hagyományos személyközi interakciók szerepe növekszik meg az etnográfiai terepmunkában. A harmadik választóvonal a terepmunkás és a *Másik*, az idegen/különböző kultúrához, a terephez kapcsolódó individuum között születik meg. Utóbbit a terepmunkás rendezett, feldolgozott tapasztalata, a terepmunka teremti meg.

Az antropológiában bekövetkező kulturális fordulat eredményeként a későbbi megközelítések egyre nagyobb mértékben bontják ki a terep pusztá lokalitáson túlmutató jellemzőit. Schwandt szerint a terep olyan „hely vagy szituáció, melyben egy adott tevékenység lezajlik, attól függetlenül, hogy a kutató jelen van vagy sem” (idézi Mann és Stewart 2002: 195). Geertz (2001 [1983]) a terepet elsősorban mint szociális kontextust és az adott kultúrához köthető tudásokat (helyi tudást) jelöli meg, melyek által az etnográfiai tapasztalat elérhetővé válik. Norman Denzin (1989) szerint a terep az a fizikai és kulturális terület, ahol a nyelv mint a valóság egy adott kultúráján belüli szimbolikus leképző rendszere működik. Egyaránt materiális objektumokból felépülő fizikai környezet, valamint társadalmi folyamatok és tevékenységek, amelyekbe a nyelv beágyazódik.

Ami a terepet minden esetben kijelöli, az az etnográfus jelenléte. A személyes jelenlétnek a hagyományos etnográfiai terepmunkában egyfajta szerep- és autoritáslegitimáló ereje van. Az etnográfus elutazik egy fizikailag *máshol lévő* lokalitásba egy *más* kultúrát tanulmányozni. Az utazás fizikai távolságát később az etnográfus lejegyzett tapasztalatai, értelmezései hidalják át, teszik kezelhetővé. Magának az etnográfus figurájának is lényegi elemét képezi az *otlét*, a közvetlen tapasztalat, amelyet a terepen szerez. Ahogyan Hine (2000) összefoglalja, az etnográfust személyes jelenléte olyan hatalommal ruházza fel – szemben az olvasóval –, aminek birtokában kizárólag ő lehet a tapasztalatok értelmezője. Ezen rendszerben az etnográfus személye transzparensnek tűnik – semleges, objektív médiumnak, aki *közvetíti* a távolban lévő. A reflexív fordulat részben azon felismerésen alapul, hogy az etnográfus az „idegen” helyre is magával viszi saját értelmezési kereteit – mi több, a tapasztalatok lejegyzése és értelmezése során azon keresztül, saját közössége számára „fordítja” a vizsgált kultúra jelenségeit. Az írás folyamata s a terepmunka egésze tehát nem áttetsző, objektív közvetítés

a „saját” és a más „között”, hanem a „más” értelmezése a „saját” kontextusában. Ahogyan azonban a médiumok teszik, az etnográfus személye maga is megalkotja szövegével a valóság egyfajta verzióját, olvasatát.

A hagyományos terepmunka ennek tükrében tehát nem eredményez végleges, lezárt, teljes és objektív képet egy-egy jelenségről, mindössze a cliffordi értelemben vett „részleges igazságok” születhetnek meg. A nézőponti episztemológiaiak kapcsán Rosaldo az alábbiakat jegyzi meg:

Minden interpretáció ideiglenes: olyan pozicionált alanyok hozzák létre őket, akik csak bizonyos dolgokat hajlandók tudomásul venni, másokat pedig nem. Még ha nagy tudású, érzékeny, folyékonyan beszél is a nyelvet és könnyen mozog egy idegen kultúra világában, a jó etnográfusnak akkor is megvannak a saját korlátai, így elemzései sosem lehetnek teljesek (Rosaldo 2003 [1989]: 264).

Az etnográfus valójában többet tesz, mint pusztán leírja a terepet – megteremti azt közönség számára. A kulturális antropológiával szemben az 1970–80-as években megfogalmazódó posztkoloniális kritika éppen ebben találja meg célpontját – a művelt európai tudós találkozására történik meg az idegennel, s a találkozás az európai elit számára íródik le. A terep textuális megteremtésében az interpretatív fordulat sem hoz változást – a Geertz által javasolt sűrű leírás ugyan már érzékenyebbé válik a kulturális praxis és kontextus kapcsolatára, ugyanakkor annak szöveggé alakítása kapcsán nem problematizálódik elég hangsúlyosan a megfigyelő (kutató) saját nézőpontjának kérdése.

A személyes tapasztalat a fizikai kontextus különböző, közvetlenül át nem adható rétegeinek, kódjainak (látvány, hangok, nonverbális és paraverbális jelek) leírását teszi szükségessé az etnográfus oldaláról. Az etnográfiai terepnaplók ezért gyakorta tartalmaznak feljegyzéseket nem verbálisan kommunikált tartalmakról, illetve a fizikai környezetről. A hagyományos terep tehát az etnográfuson kívül minden olvasó számára pusztán szöveggé formált tapasztalat, interpretált percepciók lejegyzése, a kutató személye által „lefordított”, átkódolt és végső soron előállított valóság. A vizsgált közösség tevékenységeiben való részvétel, az etnográfiai jelenlét, a kultúrával azonos lokalitásban való tartózkodás önmagában nem garantálja a vizsgált jelenségek, tevékenységek pontosabb megértését – az értelmezés ugyanis minden esetben a saját percepcionális, illetve ideológiai korlátai közé zárt kutatóra van bízva, a tapasztalatok szükségszerű szöveggé kódolása pedig minden esetben kiszakítja ezeket eredeti kontextusukból.

A virtuális terep

A kulturális antropológia számára a vizsgálódások új tere született meg a 20. század utolsó két évtizedében. Bár a hálózati kommunikáció kutatása már megelőzte a világháló megszületését (1993),¹ az online társadalomkutatások nagyobb számban csupán az 1990-es évek második felében kezdődtek el – ekkorra alakult ki ugyanis vizsgálati szempontokból rele-

---

¹ Bár a világháló (WWW – *World Wide Web*), illetve az internet egymással nem hozható maradéktalanul fedésbe, az alábbi szövegben – a szóismételek elkerülése érdekében – a két terminust felcserélhetően használom.

vánsnak tekinthető hálózati lefedettség. Az antropológiai érdeklődés az ezredforduló táján kezd megmutatkozni,² s az etnográfusok eddigre már alapozhattak a nyelvészet, a filozófia, illetve a szociológia e tér(b)en szerzett eredményeire. S bár az elmúlt években az online terepen folytatott etnográfia kapcsán számos eltérő elnevezés jelent meg különböző publikációkban (pl. virtuális etnográfia [Hine 2000], netnográfia [Kozinets 2002, 2010] kiberetnográfia [Hallett és Barber 2014]), mindmáig egyik sem vált kizárólagossá.

Az online közösségek, online interakciók 1990-es évekbeli vizsgálata kapcsán Nancy K. Baym ugyanazt a problémát emeli ki, amit Barry Wellman (2004) is hangoztat az internet-kutatás (*Internet studies*) esetében: a módszeres, koncentrált megfigyelés helyett az értelmezés sok esetben túlságosan a „személyes anekdotákon és hipotetikus elmélkedésen” alapul (Baym 2000: 198). Míg az internet – pontosabban fogalmazva a világháló (*World Wide Web*) széles körű elterjedésének kezdeti szakasza nem nélkülözte teljes mértékben az empirikus kutatásokat, az ezredforduló előtti időszak internettel kapcsolatos társadalomtudományos diskurzusaiban túl nagy hangsúllyal voltak jelen a szélsőséges elmélkedések a potenciális hatásokról.

Az online társadalomkutatásokon belüli egyik legmarkánsabb, az internet kulturális antropológiai vizsgálatának szempontjából kiemelten fontos forrása Hine (2000) *Virtual Ethnography* című munkája.³ Hine az internet etnográfiai kutatásának lehetőségét összekapcsolja a számítógép által közvetített kommunikáció (*computer-mediated communication, CMC*) vizsgálatával. A világháló megismerését azonban nem kizárólag az ott megjelenő (tágabb értelemben vett) szövegek értelmezése jelenti. Rámutat, hogy a CMC vizsgálati eredményei nagyban függenek mind a szövegalkotó, mind az értelmező társadalmi kontextusától, s visszautal a geertz-i interpretatív fordulatra is.

Míg az internet tekinthető önmagában egy különálló kultúrának, a jelentéseket és percepciókat, amelyeket a résztvevők hoznak ebbe a kultúrába, alakíthatják az internethez való hozzáférés körülményei és az elvárások ezzel kapcsolatban. (...) Az internet kétszeresen is szövegszerűnek tekinthető: úgy is, mint diszkurzívan létrehozott kultúra, illetve mint kulturális alkotás, technológiai szöveg. Felhasználását és értelmezését azonban egyik értelemben sem a szöveg határozza meg. Az internet mint kultúra, illetve mint kulturális artefaktum közötti különbség heurisztikai eszköz az internetről mint közvetítőről való gondolkodásban (Hine 2000: 39).

Hine szerint a virtuális etnográfia arra törekszik, hogy e két látásmódot összekapcsolja egymással. A világháló megismerése során tehát az lenne a cél, hogy a jelentésalkotás mind online, mind offline kontextusáról ismereteket szerezzünk és feltérképezzük ezek komplex összefüggéseit. Mindez különösen fontossá válik, ha figyelembe vesszük az anonimitás/pszeudonimitás, illetve az online identitások performatív jellegét. S bár Hine már az ezredfordulón felvetette az egymástól elválasztottként kezelt online és offline praxisok kérdését, Hallett és Barber (2014) továbbra is problémásnak látják a felhasználók hálózati performansa, illetve hálózaton kívüli gyakorlata közötti különbségtételt.

---

2 Többek között 2000-ben jelenik meg Daniel Miller és Don Slater *The Internet – An Ethnographic Approach* című munkája (mely a trinidadai diaszpóra online reprezentációját vizsgálja), illetve Christine Hine *Virtual Ethnography* című könyve is.

3 Hine címválasztásában, illetve a módszertan megnevezésében tudatosan kijátssza a valós/virtuális dichotómiát. Ugyanakkor könyvében rámutat a két terület egymástól elválaszthatatlan jellegének kiemelt szerepére az értelmezéseknél.

Amint megélt valóságainknak egyre nagyobb mértékben képezik részét online interakcióink, a kortárs társas életet vizsgáló etnográfusoknak az online tereket olyan „szintekként” vagy területekként kell felfogniuk, ahol résztvevőik élnek. Bár az internet a mindennapi élet részévé vált, mindössze néhány *hagyományos* etnográfus – és általában társadalomkutató – teszi az online társas tereket kutatási tervének részévé. Ehelyett inkább szemtől szembeni interjúkkal és megfigyelésekkel igyekeznek tanulmányozni a fizikai teret. A kibernetográfusok ugyanakkor olyan vizsgálatokat terveznek, melyek gyakran kizárólag az online életre koncentrálnak blogok, csevegőszobák és más online interakciók tanulmányozásával. Habár ezen kétfajta megközelítés nem zárja ki kölcsönösen egymást, sok etnográfus alábecsüli, elkerüli, vagy nem ismeri fel az online tereknek a kutatás résztvevői életében betöltött szerepét (...), végső soron kizárva egy episztemológiai szempontból igen fontos adatgyűjtési módszert. Míg a hagyományos etnográfiai módszerek (megfigyelés és informális interjú) továbbra is hasznosak, a kutatóknak át kell értelmeznüök, mi számít terepnek. Azt állítjuk, hogy egy embercsoport tanulmányozása annak „természetes élőhelyén” ma már magában foglalja az egyének „online élőhelyét” is (Hallett és Barber 2014: 307–308).

Ahogy az Hallett és Barber szövegéből is kiderül, a kortárs etnográfiai vizsgálatok sajnos továbbra sem képesek minden esetben figyelembe venni az online terek és offline praxisok összekapcsoltságát.

A hite-i virtuális etnográfia elsősorban négy fő terület vizsgálatára koncentrál:⁴ 1. a felhasználók és az internet mint kommunikációs eszköz és kultúra kapcsolatára; 2. a közösségek változásaira; 3. az eredetiség/autentikusság, a hatalom és identitás reprezentációjának kérdéseire, illetve 4. az „online” és az „offline” társadalmi valóság viszonyára. E kérdések vizsgálatát az infokommunikációs hálózatok mediatizált terének vizsgálatával a hagyományos etnográfiai módszerek dinamikus átalakításával, kontextushoz való igazításával próbálja elérni.

Steve Jones (2006) egy az internet társadalomtudományos kutatásával (*Internet studies*) kapcsolatos fejtegetésében megjegyzi, hogy az online kutatásokat mind a mai napig a textuális reprezentációk primátusa jellemzi. Jones ugyan helyesen érvel abban a tekintetben, hogy az egyre nagyobb számú multimédiás tartalom kutatása terén a társadalomtudományos kutatás le van maradva, arról ugyanakkor elfeledkeznek, hogy a jelenlegi hálózati kultúrákhoz az esetek túlnyomó többségében csak és kizárólag textuális reprezentációk vizsgálata által juthatunk el.

A kultúra vizsgálata szempontjából az interakciókra való hagyatkozás az etnográfiai terepmunkában alapvető fontosságú. Amikor azonban a terepmunka egy új, mediatizált térbe helyeződik át, az egyik kulcskérdés magának a terepnek a megragadhatósága lesz. Az online terek, virtuális terepek kutatásának egyik alapproblémája a kulturális antropológia azon korábban is felvetett alapelképzelése, hogy a megismerés alapját a *valós* tapasztalat adja. Boelstorff (2008) ugyanakkor jól rámutat, hogy az olyan, csak online létező, csak infokommunikációs eszközökkel hozzáférhető társadalmi terek, mint például az általa vizsgált *Second Life* megtapasztalása nem a fizikai jelenvalósághoz kötött. A valós tapasztalat – annak hagyományos értelmezése szerint – ez esetben a technikai eszközökhöz, az általuk hozzáférhetővé tett adatokhoz kötődik, nem azokhoz a társas interakciókhoz, melyeket a szerző ténylegesen vizsgál.

---

4 Hasonló kérdések vizsgálatát veti fel többek között: Mann és Stewart (2002); Dicks, Mason, Coffey és Atkinson (2005).

Amikor az online interakciók vizsgálatáról beszélünk, a résztvevők, a kommunikációs aktusok fizikai térben való lokalizálhatósága a kommunikáció aktusa szempontjából irrelevanttá válik – az interakciók kiszakadnak a földrajzi lokalitás, illetve a személyes jelenlét keretei közül. Az interakció eredményessége szempontjából (különösen az információk átadását tekintve) a mediatizált kommunikációs helyzetekben már nem a személyes *jelenlét*, hanem a *hozzáférés* válik kulcsfontosságú összetevővé.

A virtuális etnográfia e delokalizáltság kapcsán magának a terepnek a fogalmát is átértékelésre ajánlja fel. Hine szerint:

(...) a terep fogalma megkérdőjeleződik. Ha a kultúra és a közösség nem önmagától értetődően lokalizálható helyileg, akkor az etnográfia sem. Az etnográfiai megismerés hatásosan átalakítható azáltal, hogy az áramlásra és összekapcsoltságra koncentrálnak szervező alapelvként a lokalitás és a határ helyett (Hine 2000: 64).

Az interakciók technológia környezetben való lefolytatása ugyanakkor azt eredményezi, hogy maga az interakció eleve textuális formában történik. A szöveg egyszerre tölti be a fizikai keretet képező hely és társadalmi kontextus szerepét, ez pedig némiképp csökkenti azon aggályokat, amelyekkel a reflexív fordulat teoretikusai fordulnak a terepmunka tapasztalatainak átírása felé. A transzkripció kiegyensúlyozatlanságának, a kutató oldaláról történő torzításnak tehát éppen a terep mediatizált jellege szabhat gátat (Mann és Stewart 2002).⁵ A virtuális etnográfia e téren kétségkívül sokat köszönhet az interpretatív fordulatnak, ami kihangsúlyozza a szimbolikus interakciók szövegszerű vizsgálatának fontosságát.

A virtuális etnográfia terepének jellegéből adódóan az online kontextusban gyűjtött, zömében textuális adatok esetében ugyanakkor érzékelhető a nyelvre nehezedő „súlyos interpretatív teher” (Mann és Stewart 2002: 197). Mivel a kutatás során az etnográfus pusztán az interakciókra támaszkodhat, a kontextuális információk nagy része hiányos. Azon nonverbális és paraverbális jelek, társadalmi markerek, amelyek a hagyományos terep személyközi helyzeteiben megtalálhatók, a hálózati interakciókban csak akkor és csak olyan mértékben jelennek meg, amikor és amilyen mértékben azt a részt vevő felek jónak látják beemelni. Ráadásul a kommunikációs aktusok finomhangolására szolgáló szimbólumok (például az emotikonok) használata sem problémamentes. Ahogyan arra például Kivran-Swaine és társai (2013) is rámutattak, az alapvetően érzelmek kifejezésére kitalált emotikonok használatát a korosztály, a nem és az interakcióban lévő felek közötti intimitás foka is jelentősen befolyásolja. S bár e helyzet kevésbé kiszolgáltatottá teszi a kutatás alanyait, az etnográfus szempontjából komoly akadályokat gördíthet a pontos értelmezés elé. A félrevezetés, a félreértelmezés, a kutató által önkényesen vagy önkéntelenül mozgásba hozott sztereotípiák az értelmezésben reális veszélyt jelentenek.

Az online folytatott etnográfiai vizsgálódások egyik alapvető kulcskérdése ugyanakkor éppen az új terep sajátos természetéből fakadóan feléleszti az egyik hagyományos alapproblémát – a kutatónak korán el kell döntenie, hogy milyen adatokat tanulmányoz és mi lesz az, amit kizár a vizsgált elemek köréből. Ahogyan arra Hine, Kendall és Boyd (2009) rámutatnak, az internet vizsgálatokor nem hagyható figyelmen kívül a felhasználók technológiához való viszonya sem. Komoly problémát jelenthet e téren, hogy a kutató megtalálja azokat a te-

---

⁵ Megjegyezhetjük ugyanakkor, hogy mindez önmagában természetesen nem eredményez pontosabb értelmezéseket.

rületeket, amelyek segítik egy adott társas dinamika értelmezését, amelyeknek a felhasználói gyakorlathoz való történeti, társadalmi kapcsolódása feltérképezhető. A terep hagyományos értelmezésben, a hagyományos terepmunka gyakorlatában megjelenő szelektálás tehát nem feloldhatatlan probléma a virtuális etnográfiaiban – különösen akkor nem, ha olyan adatbővítéssel állunk szemben, amely mennyiségéből fakadóan kezelhetetlenné válik a feldolgozás szempontjából.

A hagyományos etnográfiai terepkutatás korábban is említett törésvonala a *kutató* és a *kutatott*, az *idegen* és a *bennszülött* közötti hierarchikus különbségtétel. A virtuális etnográfia – Hine (2000) korábbi feltételezései alapján – a technológiai környezetből, az interakciók mediatisztált jellegéből fakadóan ezt a fajta felosztást kevésbé teszi éléssé, lévén a kutató és a kutatott ugyanúgy idegen a technológiai környezetben. E téren az elmúlt évtizedben másfajta törésvonalak rajzolódtak ki egyre világosabban, melyek a digitális műveltséghez, a felhasználói praxis szintjéhez, az eszközhöz való személyes viszonyhoz és technikai tapasztalathoz kapcsolódnak. Saját kutatásaiban Boyd (2007, 2014) az amerikai tinédzserek online médiahasználatára kapcsán több helyen is rámutat, hogy a felhasználás módjában, annak a mindennapi társas életbe való beágyazottságában igenis komoly különbségek mutatkoznak, amiket nem lehet és nem is kell figyelmen kívül hagynunk. Ugyanakkor Hine azon tétele, mely közel azonos státuszúnak tételezi a vizsgált felhasználót, valamint az etnográfia művelőjét, többé nem tartható irányadónak.

A virtuális etnográfia textuális terepének meghatározó jellege összekapcsolódik a résztvevő megfigyelés egyik etikai problémájával: a megfigyelői státusz nyilvánvalóvá tételével kapcsolatos kérdésekkel. Míg a hagyományos terepmunka során a kutató személyes jelenléte (s többnyire szerepe) nyilvánvaló, az online etnográfia esetében (bizonyos kommunikációs csatornák használata során) lehetőség van arra, hogy a kutató „elrejtőzzön” a vizsgált közösség tagjai előtt. A hagyományos etnográfiai kutatások esetén a láthatóság kérdése többnyire nem opcionális, és a kutató nyilvánvaló jelenléte, valamint a személyéhez kapcsolódó értelmezések, a neki tulajdonított szerep és státusz befolyásolhatja a résztvevők kommunikatív aktusait (mind tartalmi, mind performatív téren). Az online etnográfia tárgyalása kapcsán ugyanakkor a „leskelődés” (*lurking*) komoly etikai kérdésként vetődik fel – az észrevétlen etnográfus nem befolyásolja az interakciót, ugyanakkor kiszolgáltatott helyzetbe kényszeríti a vizsgált közösség tagjait.

A „leskelődés” kapcsán nem pusztán a résztvevők kiszolgáltatottsága tematizálódik problémaként, hanem maguknak az interakcióknak a jellege is. Az internet vizsgálata kapcsán az egyik legalapvetőbb probléma a médium kettős természetében gyökerezik – abban, hogy egyszerre működik személyközi kommunikációs csatornaként és tömegmédiaként. Ebből adódóan az egyes tartalmak (például olyan fórumok vagy chatszobák vizsgálata, melyeknél a diszkussziókban való részvétel regisztrációt igényel, ugyanakkor az ezeken megjelenő tartalmak kívülálló számára is láthatók) privát vagy publikus jellege nehezen meghatározható. Különösen igaz ez a közösségi portálok esetében, melyek jól látható példái a privát-nyilvános közötti határok elmosásának.

Az etnográfiai módszerek gyakorlati felhasználása viszonylag hamar begyűrűzött a marketing területére is, ahol a résztvevő megfigyelő láthatósága a terepen újabb kulcskérdéssé vált. Az online piackutatási célokra felhasznált módszereket „netnográfia”-ként emlegető Kozinets (2002, 2010) például amellet érvel, hogy etikai szempontokból elengedhetetlen, hogy a kutató felfedje, „láthatóvá tegye” magát az online interakciók tereiben. Vele szemben

a Puri (2007) által „webnográfia”-ként jegyzett módszer esetében nem feltétlenül aggályos az etnográfus személyének rejtve maradása, mivel az értékes adatokhoz juttathatja a kutatót. Ezen módszerek azonban csak és kizárólag az online interakciókra koncentrálnak, és érdeklődésük nem terjed ki az online-offline praxisok közötti komplex viszony feltérképezésére.

Konklúzió

Összességében elmondható, hogy az online/virtuális etnográfia (illetve a hálózati interakciók bármely kvalitatív vizsgálata) szempontjából meghatározó jelentőségű a terep mediatizált jellege. A hiteles virtuális etnográfia ideális terepéhez ugyanakkor nem pusztán szövegszerű hálózati interakció tartozik hozzá, hanem az ennek háttérben álló offline praxisok, attitűdök, ideák, szándékok, tudások vizsgálata is. Az is egyértelműen kijelenthető, hogy a módszeres etnográfia nem merülhet ki pusztán a terepként és alkotásként egyszerre értékelhető online tartalmak vizsgálatában, hanem össze kell kapcsolódnia az offline kontextus hatásainak vizsgálatával. Az offline hatások azonban nem pusztán a tartalmak megszületése kapcsán válnak fontossá – ugyanígy fontos vizsgálni az azok hatására bekövetkezett társadalmi változásokat is. Ezen elképzelések az online etnográfiát egyfajta több terepű (*multi-sited*) módszerré válás irányába tolják.

Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy bár a multimédia, valamint a mobil eszközök egyre szélesebb körű térhódítása újabb kérdéseket vet fel a vizsgálandó interakció típusok szövegi jellegével, feldolgozhatóságával kapcsolatban, az etnográfiai jellegű online kutatások jobbára még ma is a textuális tartalmak elemzésére koncentrálnak. Az online terep szövegszerűsége nem az átírás, az etnográfusi jelenlét által közvetített értelmezés eredménye, hanem a hálózat által lehetővé tett interakciók alapvető természete. A földrajzi lokalizálhatóságtól, a személyes fizikai jelenléttől elszakított terep ugyanakkor nem számolja fel teljes mértékben a fizikai lokalitás szerepét sem, mindössze átrendezi a lokalitással kapcsolatos reflexiók, a lokális működések logikáját, és komplementer jelleggel van jelen a hétköznapi interakciókban számos más kommunikációs csatorna mellett.

Hivatkozott irodalom

- Baym, Nancy K. (2000): *Tune In, Log On. Soaps, Fandom and Online Community*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage.
- boyd, danah (2007): *Choose Your Own Ethnography. In Search of (Un)Mediated Life*. (Konferencia-előadás: 4S Annual Conference 2007, Montreal, Kanada, 2007. október 13.) Interneten: <http://www.danah.org/papers/talks/4S2007.html> (letöltve: 2014. szeptember 10.).
- boyd, danah (2014): *It's Complicated. The Social Lives of Networked Teens*. New Haven – London: Yale University Press.
- Boellstorff, Tom (2008): *Coming of Age in Second Life. An Anthropologist Explores the Virtual Human*. Princeton – Oxford: Princeton University Press.
- Biczó Gábor (szerk.) (2003): *Antropológiai irányzatok a második világháború után*. Debrecen: Csokonai.
- Clifford, James (1986): Introduction. Partial Truths. In *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. James Clifford és George E. Marcus (szerk.). Berkley – Los Angeles – London: University of California Press, 77–97.
- Denzin, Norman (1989): *Interpretative Biography*. Newbury Park: Sage.
- Geertz, Clifford (2001 [1983]): Elmosódott műfajok: a társadalmi gondolkodás átalakulása. In uő *Az értelmezés hatalma*. Niedermüller Péter (szerk.). Budapest: Osiris, 304–323.

- Gupta, Akhil és James Ferguson (1997): Discipline and Practice. „The Field” As Site, Method, and Location in Anthropology. In *Anthropological Locations. Boundaries and Grounds of a Field Science*. Akhil Gupta és James Ferguson (szerk.). Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 1–46.
- Hallett, Ronald E. és Kristen Barber (2014): Ethnographic Research in a Cyber Era. *Journal of Contemporary Ethnography* 43(3): 306–310.
- Hine, Christine (2000): *Virtual Ethnography*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage.
- Hine, Christine, Lori Kendall és danah boyd (2009): Question One: How Can Qualitative Internet Researchers Define the Boundaries of Their Projects? In *Internet Inquiry. Conversations about Method*. Annette M. Markham és Nancy K. Baym (szerk.). London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage, 1–32.
- Jones, Steve (2006): Dreams of Fields. Possible Trajectories of Internet Studies. In *Critical Cyberculture Studies*. David Silver és Adrienne Massanari (szerk.). New York – London: New York University Press, IX–XVII.
- Kirvan-Swaine, Funda, Samuel Brody és Mor Naaman (2013): Effects of Gender and Tie Strength on Twitter Interactions. *First Monday* 18(9). Interneten: <http://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/4633/3746> (letöltve: 2014. szeptember 10.).
- Kozinets, Robert V. (2002): The Field Behind the Screen. Using Netnography for Marketing Research in Online Communities. *Journal of Marketing Research* 39(1): 61–72.
- Kozinets, Robert V. (2010): *Netnography. Doing Ethnographic Research Online*. Los Angeles – London – New Delhi: Sage.
- Mann, Chris és Stewart, Fiona (2002): *Internet Communication and Qualitative Research*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage.
- Puri, Anjali (2007): The Web of Insights. The Art and Practice of Webnography. *International Journal of Market Research* 49(3): 387–408.
- Rapport, Nigel és Joanna Overing (2000): *Social and Cultural Anthropology – The Key Concepts*. London – New York: Routledge.
- Rosaldo, Renato (2003 [1989]): A bánat és a fejedelmek örjögésének kapcsolata. In *Antropológiai irányzatok a második világháború után*. Biczó Gábor (szerk.). Debrecen: Csokonai, 257–278.
- Wellman, Barry (2004): The Three Ages of Internet Studies. Ten, Five and Zero Years Ago. *New Media and Society* 6(1): 108–114.